

Krunoslav Puškar

Križevci

Marija Turk (2013). *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*. Zagreb - Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada - Filozofski fakultet, 439 str.

Monografija *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira* (2013.), autorice Marije Turk, rezultat je dugogodišnjih istraživanja pojave latentnog posuđivanja u hrvatskom i drugim stranim jezicima. Ta je istraživanja autorica provela u nekoliko znanstvenih projekata: *Istraživanja u hrvatskoj leksikologiji* (1996-2002), *Kalkiranje u hrvatskoj terminologiji* (2002-2006) i *Unutarnje posuđivanje u hrvatskome jeziku* (2007-), čije je vrijedne rezultate u međuvremenu objavila u mnogim znanstvenim radovima. Kako sama autorica ističe u *Predgovoru* svoje treće knjige, cilj 'je istraživanja bio proučiti lingvističke i sociolingvističke specifičnosti dodira hrvatskoga sa živim europskim jezicima, te posljedice i otpore spram utjecaja tih jezika' (str. 12).

Prema autorici, knjiga 'je koncipirana kao sveučilišni priručnik profesorima i studentima kroatistike i stranih jezika. (...) Napisana je s nadom da može pripomoći u pronicanju i promicanju spoznaja o hrvatskome jeziku u europskoj jezičnoj konvergenciji i biti poticaj za daljnja istraživanja' (str. 12–13). Osim kratkog, ali instruktivnog *Predgovora* knjige (str. 11–13), knjiga se nadalje sastoji od šest temeljito obrađenih poglavlja.

Prvo poglavlje naslovljeno *Lingvistika jezičnih dodira* (str. 15–44) daje detaljan prikaz različitih čimbenika kojima se ostvaruju jezični dodiri, a dotiče se i povijesnog pregleda istraživanja jezika u dodiru koji bi zbog svoje preglednosti i temeljitosti mogao poslužiti kao obvezno i nezaobilazno sveučilišno štivo iz područja dodirnog jezikoslovlja. Naravno, ne treba uopće isticati da se u sklopu tog poglavlja autorica bavi aspektima dvojezičnosti i višejezičnosti, međujezičnim utjecajima (interferencijama i leksičkim, fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i semantičkim vrstama jezičnog posuđivanja), integracijom i prebacivanjem kodova. Na temelju svega toga autorica zaključuje kako '[s]uvremenu kontaktnu lingvistiku karakterizira izrazita interdisciplinarnost. Ona pobuđuje interes povijesti jezika, etimologije, leksikografije, sociolingvistike, kontrastivne lingvistike, stilistike, teorije prevođenja, primijenjene lingvistike itd. Težište se interesa premješta od ranijeg proučavanja posuđenica kao posljedica jezičnog posuđivanja na samo jezično posuđivanje koje treba promatrati unutar društvenog konteksta. Sociološki je pristup proučavanja jezičnih dodira sve prisutniji' (str. 27–28), s čime se svakako slažemo.

U drugom poglavlju naslova *Oblici jezičnog posuđivanja i njihova klasifikacija* (str. 45–65) autorica naglašava da jezični utjecaji mogu biti vidljivi, odnosno evidentni, i prikriveni, odnosno latentni. Evidentno posuđivanje rezultira posuđenica-ma, a latentno kalkovima, tj. prevedenicama. ‘Kod posuđenica se proces prenošenja uvijek odnosi na razinu izraza i na razinu sadržaja, a kod kalkova se ne preuzima vanjski oblik, već se prenosi unutrašnja struktura stranoga izraza’ (str. 45). Drugim riječima, ‘[k]alkove karakterizira više ili manje vrijedna reprodukcija stranoga predložka inventarom jedinica iz jezika primaoca’, objašnjava autorica (*isto*). Sâm nastanak kalkova motiviran je različitim razlozima: purističkim tendencijama ili nastojanjem da se aktiviraju latentne jezične mogućnosti jezika primaoca kako bi se osvijestila ili obogatila određena jezična baština ili pak nerijetko u terminološke svrhe (*isto*). Autorica se u nastavku rada bavi klasifikacijama oblika jezičnog posuđivanja i nazivlja kroz povijest lingvistike jezičnih dodira, koje prema njoj pokazuju, sasvim opravdano, ‘veliku terminološku disperziju’, osobito u pogledu rezultata latentnih jezičnih dodira (str. 64). U svojem prijedlogu kalkološke tipologije i nazivlja, autorica smatra ‘da kategorizacija kalkova mora uključivati sve relevantne tipove i ne smije biti opterećena nebitnim pojedinostima’ (*isto*). Ona ukratko daje podjelu jezičnih razina na kojima se kalkiranje ostvaruje, a to su leksička, semantička i sintaktička razina, s jasnim razlučivanjem upotrebe terminoloških paralelizama *kalka* i *prevedenice*, čija je upotreba katkad nejasna ili zbunjujuća.

Sljedeće poglavlje nosi naziv *Latentno jezično posuđivanje* (str. 66-99) i dotiče se važnih pitanja identifikacije kalkova. Prvo se pitanje bavi utvrđivanjem kalkova, odnosno pitanjem identifikacije i podrijetla posuđenih jezičnih elemenata. Prema autorici, ‘problem je identifikacije kalkova mnogo teži od identifikacije posuđenica: oni se lako previde i ne prepoznaju ili se pak kalkovima proglašavaju mnogi izrazi koji su u kojem jeziku nastali bez vanjskog poticaja’ (str. 66). Drugim riječima, postoji i mogućnost *poligeneze*, tj. neovisnog i paralelnog razvoja tvorbenih i semantičkih struktura koje su podudarne u više jezika. Stoga je važno prilikom utvrđivanja kalkova baviti se njegovim drugim pitanjem, a ono je određivanje podrijetla obrasca za kalkiranje. Kako autorica naglašava, za takovo bavljenje identifikacijom kalkova, ‘osim jezikoslovnih spoznaja, nužno je prepoznavanje i poznavanje kulturno-povijesnih i civilizacijskih čimbenika koji su motivirali njihov nastanak’ (str. 69), što za posljedicu može imati jednostavan, ali i vrlo složen postupak. Na kraju svega toga, autorica se bavi trećim i posljednjim pitanjem identifikacije kalkova, a ono se odnosi na vrste latentnih utjecaja. Naime, autoricu zanima gdje svrstati sve utvrđene kalkove, na što ona nudi svoj već spomenuti prijedlog kalkološke tipologije i nazivlja, koji ona ovdje dodatno argumentira te oprimjeruje i na hrvatskoj građi. Prema autorici, kalkovi se, kako je spomenula i u prijašnjem pog-

lavlju, prema njezinoj tipologiji dijele na leksičke kalkove (doslovne prevedenice, djelomične prevedenice, poluprevedenice, formalno nezavisne neologizme, frazeološke kalkove), semantičke kalkove i sintaktičke kalkove.

U sljedećem poglavlju naslovljenom *Jezični purizam* (str. 100–135) autorica se bavi pojavom purističkih tendencija u standardnim jezicima, a u okviru jezičnog posuđivanja. Kako autorica zaključuje već na sâmom početku poglavlja, '[p]roces leksičkog posuđivanja u načelu prate dvije suprotstavljene tendencije: potreba da se imenuje novi pojam i otpor prema posuđenoj stranoj riječi. Ova potonja tendencija poznata je kao jezični purizam' (str. 100). Kako ona kasnije nadodaje, u tom istom procesu posuđivanja '[o]tpor prema neologizmima i kalkovima nije manje purističan od otpora prema izravnim posuđenicama. Naime, putem kalkova strani utjecaj prodire u jezik primalac puno dublje i intenzivnije te uzrokuje promjene na tvorbenoj, sintaktičkoj, frazeološkoj i semantičkoj razini' (str. 102). Sa zaključkom kako se različiti jezici umnogome razlikuju po stupnju i intenzitetu purističkih tendencija, a i sâm odnos pojedinog jezika prema purizmu može se razlikovati kroz razdoblja, autorica daje sažet prikaz pojave i percepcije purizma u 17 europskih jezika (str. 104–115).

Naravno, najzanimljiviji dio jest onaj koji dolazi nakon tog prikaza, a dotiče se purizma u hrvatskome jeziku u odnosu na posuđenice, neologizme i kalkove, a kroz prizmu jezičnih dodira s latinskim, talijanskim, mađarskim, njemačkim i turskim (str. 116–135). Kako autorica ističe, '[i]z tih je dodira izraslo posuđivanje i vrlo rano jezični purizam, neprekidno zamjetan od najranijeg razdoblja hrvatske pismenosti' (str. 116). Na sâmom početku poglavlja autorica se ukratko osvrće i na odnos prema dijalektizmima, kajkavizmima i čakavizmima, ali bez velikih detalja. Veća se pažnja zato pridaje implicitnom i eksplicitnom purizmu u povijesti hrvatskoga jezika, pri čemu autorica zaključuje da '[p]redstandardno razdoblje karakterizira implicitni purizam, a u standardnom razdoblju od polovice XVIII. stoljeća uz implicitni sve je snažniji i eksplicitni purizam' (str. 118).

U petom poglavlju naziva *Hrvatski u dodiru s drugim jezicima* (str. 136–163) autorica se ukratko osvrće na dodire hrvatskog jezika s klasičnim jezicima, talijanskim, njemačkim, mađarskim, turskim, češkim, francuskim, ruskim, engleskim i srpskim, pri čemu se daje sažet opis vrste i intenziteta dodira te po nekoliko primjera jezičnih utjecaja (posuđenice, neologizmi i kalkovi) u dominantnim semantičkim sferama. Svakako je pohvalno to što se nakon tog prikaza daje iscrpan pregled istraživanja hrvatskog jezika u dodiru s navedenim jezicima s jasno istaknutim naputcima za daljnja istraživanja. Kako autorica zaključuje, '[i]z opsežne je literature o jezičnim dodirima objavljene pretežito u drugoj polovici prošlog i početkom

ovog stoljeća razvidno da su kontakti hrvatskoga s drugim jezicima proučavani s različitih gledišta, ali je činjenica da postoji još neistraženih ili nedovoljno istraženih područja: nisu dovoljno istraženi utjecaji svih jezika, nedovoljno su istraženi putovi širenja utjecaja, odnosno uloga posredničkih jezika. (...) Nedovoljno su istraženi utjecaji u semantici, tvorbi riječi, sintaksi i frazeologiji' (str. 163).

Nakon opsežna bavljenja jezičnim dodirima, jezičnim posuđivanjem i jezičnim purizmom u prijašnjim poglavljima, autorica se u posljednjem, šestom poglavlju zasebno dotiče i *Kalkova u hrvatskome jeziku* (str. 164–343). U sâmom uvodu saznajemo da se analiza kalkova u ovoj knjizi temeljila na znanstvenim radovima koji su se bavili problematikom kalkiranja u hrvatskom i drugim jezicima te na spoznajama dobivenima autoričinim istraživačkim radom. Autorica je tražila kalkove starijeg postanja s potvrdama u starim hrvatskim dvojezičnim rječnicima, a noviju je građu popunjavala iz različitih tiskovina i internetskih portala, koju je pak provjeravala u različitim suvremenim jedno- i višejezičnim rječnicima i mrežnim pretraživačima (str. 164). Također, u uvodu autorica jasno naglašava da se lingvistika 'već više od stotinu godina bavi teorijom i praksom kalkiranja, unatoč tomu u literaturi o jezičnim dodirima mnogo je više priloga posvećenih posuđenicama, nego što je radova o kalkovima. Takvom je stanju svakako doprinijela činjenica da se kalkovi teže identificiraju od posuđenica' (*isto*), što je autorica i ranije više puta naglasila.

Prema autorici, kod identifikacije kalkova trebaju se uzeti u obzir jezične i izvanjezične pretpostavke njihova nastanka, odnosno kriteriji za utvrđivanje kalkova. Što se tiče sâmihi jezičnih pretpostavaka, ako se u jeziku jave strukture koje su netipične za hrvatski jezik, onda nas to upućuje na veliku vjerojatnost da se radi o kalku. Tako su tvorbeni pokazatelji kalkiranja u hrvatskom jeziku pojava čistih složenica (npr. *kolodvor* < njem. *Bahnhof*), polusloženica (npr. *banana-republika* < engl. *banana-republic*) i višerječnih izraza (npr. *čovjek od pera* < fran. *homme de plume*), pri kojima tvorba jasno odudara od uvriježene tvorbe jezika primaoca, odnosno hrvatskoga.

Naravno, uz tvorbeni važan je i semantički kriterij identifikacije kalkova, pogotovo ako izvedenice imaju tipičan hrvatski tvorbeni obrazac pa tvorbeni kriteriji ne mogu pomoći pri identifikaciji. Kao što je to slučaj kod leksičkog posuđivanja, i kalkiranje teži tomu da se popuni leksička praznina za novi pojam pa je semantičko preklapanje između pretpostavljenog kalka i njegova obrasca u stranom jeziku važan pokazatelj pri identifikaciji kalkiranja. Prema autorici, semantički se pokazatelji kalkiranja javljaju u sljedećim skupinama: specifičnom značenju u struci (npr. *plavi ovratnici* < engl. *blue collar /workers/*), egzocentričnim izrazima (npr. *nebo-*

der < engl. *skyscraper*), metaforičnosti (npr. *carsko meso* < njem. *Kaiserfleisch*), sinonimiji (npr. *ismijati* < njem. *auslachen*), polisemiji i homonimiji (npr. *miš* ‘dio računalne opreme’ < engl. *mouse*), specifičnoj glagolskoj rekciji i prenesenom značenju (npr. *ispavati se* < njem. *ausschlafen*). Prilikom usporedbe vidljivo je semantičko preklapanje dvaju izraza.

Nadalje, budući da svaki leksički kalk (npr. *napojnica*) ima uzor u posuđenici, njemu često, makar i nakratko, prethodi uporaba te posuđenice (*tringeld* / *trinkgeld* / *trinkelt* < njem. *Trinkgeld*). ‘Upravo je supostojanje posuđenica i kalkova jedan od pouzdanijih kriterija za identifikaciju kalkova i utvrđivanje podrijetla stranojezičnog uzora’ (str. 170). Također, sljedeći mogući pokazatelj kalkova jest prisutnost stranojezičnog element u složenom izrazu. Naime, stranojezični element može biti prisutan i u složenom izrazu, odnosno jednopojmovnim imeničkim složenicama, pri kojima najčešće prva i nesklonjiva imenica atributno nadopunjava drugu koja je sklonjiva. Pritom se jedan element prenosi u neprevedenom, a drugi u prevedenom obliku, npr. *žiro-račun* (< njem. *Girokonto*). Kalkovi starijeg postanja su tada potpuno fonološki i grafijski prilagođeni hrvatskom jeziku, dok se kalkovi novijeg postanja u procesu prilagodbe mogu pojaviti u prilagođenom i neprilagođenom obliku, npr. *brejk-lopta* / *break-lopta* (< engl. *break ball*).

Sljedeći mogući pokazatelj kalkiranja jest postojanje istovjetnih kalkova u više jezika. Naime, ako su izrazi tvorbena i semantički podudarni u više jezika, velika je mogućnost da se radi o kalkovima. Međutim, osobito kad se radi o starijim izrazima, često je jako teško utvrditi iz kojeg jezika potječe kalkirani izraz, npr. kod izraza *medeni mjesec*, koji se javlja u više europskih jezika. Utvrđivanje jezika uzora i jezika posrednika tada je od velike važnosti, pri čemu nam dragocjene podatke mogu dati stariji dvojezični i višejezični rječnici koji nerijetko mogu pokazati kada se otprilike javljaju prvi kalkovi za određene izraze. Tako autorica u desetak takvih rječnika iz 19. st. donosi popis kalkova koji se u njima po prvi puta javljaju (str. 180–184). Naravno, što se pak tiče novijih kalkiranih izraza, na njih pogotovo u tekstovima često upućuju formalni pokazatelji poput navodnika ili kratice *tzv.* ili pak usporednih upotreba istoznačnih prevedenica pa je njih mnogo lakše utvrditi.

U okviru utvrđivanja podrijetla kalkova osobitu pozornost kod kalkiranja valja posvetiti, sasvim opravdano, načelu *etymologia proxima*. Naime, autorica je stava da je kod određivanja jezika uzora ispravnije načelo *etymologia proxima* (bliže podrijetlo, odnosno jezik posrednik) od načela *etymologia remota* (daljnje podrijetlo, odnosno jezik uzor). ‘Bez poznavanja jezika posrednika ne bi se mogao ustanoviti način na koji je pojedini kalk oblikovan, kakve su promjene nastale u njegovoj tvorbenoj strukturi i značenju na putu od prvotnog uzora do konačnog oblika’ (str.

194). Međutim, iako se često može utvrditi jezik posrednik, teško je pouzdano reći koji je jezik bio prvotni jezik uzor. Također, moguće je da kod kalkiranja sudjeluje više jezika, pri čemu se javlja jedan izvorni davalac uzora i više posredničkih jezika koji utječu na konačni rezultat i učvršćivanje izraza u dotičnom jeziku. Nerijetko podudarnost oblika može navesti istraživača na krivi put pa se jezik posrednik može proglasiti izvornim jezikom. U kontekstu jezika posrednika autorica ističe njemački jezik kao jezik koji je odigrao najveću ulogu pri jezičnom posredništvu između hrvatskog i drugih jezika. Naravno, ovdje u istom okviru treba uvijek uzimati u obzir i izvanjezične pretpostavke u pogledu kulturno-povijesnih i civilizacijskih čimbenika kalkiranja. Naprimjer, kalk *zeleni val* treba tražiti u njem. *grüne Welle*, a ne u izvornom engl. *synchronized traffic lights/signals* upravo zbog utjecaja njemačke kulture i civilizacije koja je u ovom primjeru odigrala posredničku ulogu. Međutim, kako zaključuje autorica, dok je prostorna blizina u prošlosti bila važan čimbenik posuđivanja, tomu danas više nije slučaj (str. 196).

U kontekstu posredništva upravo kalkovi, ponajviše nastali na temelju utjecajnih njemačkih i mađarskih uzora, ukazuju na to koliko su bile jake državne veze između Hrvatske i njemačko te mađarsko govorećih zemalja. Bogato nazivlje u državnoj administraciji, vojno nazivlje, nazivlje u željezničkom prometu i nazivlje u poštanskom prometu najbolje svjedoče o utjecaju tih dvaju jezika, ali i o njihovu međuutjecaju, zbog kojeg je katkada teško naći pravi jezik uzor. Na otprilike 80 str. autorica dalje raščlanjuje kalkove u hrvatskom jeziku prema gore utvrđenim vrstama latentnih utjecaja argumentirano tumačeći njihov jezik uzor (str. 211–292), a nakon toga utvrđuje tvorbene značajke kalkova, pri čemu zaključuje da imenice prevladavaju nad ostalim vrstama riječi, kao što je to općenito slučaj kod jezičnog posuđivanja (str. 292–316). Također, autorica se dalje bavi semantičkom ekstenzijom kalkova (str. 316–325) i njihovim strukturno-semantičkim promjenama (str. 325–329).

Zanimljivo, autorica se nakon toga bavi sâmom razumljivošću kalkova i pretpostavkom da su kalkovi značenjski razumljiviji od posuđenica. Međutim, kako zaključuje, '[z]bog domaćih tvorbenih jedinica značenje se kalkova ipak u većini primjera može lakše razumjeti od značenja posuđenica' (str. 330). Taj je zaključak autorica obrazložila anketom koju je provela na raznolikom uzorku od stotinjak ispitanika, a kojom je nastojala dobiti uvid u stupanj razumljivosti kalkova. Na temelju probranog uzorka od 100 primjera od općepoznatih do uskostručnih kalkova '[o]pćenito se može zaključiti da su na širem planu stupanj razumljivosti i uporaba kalkiranih izraza uzajamno povezani: o stupnju razumljivosti kalkova ovisi njihova proširenost i obrnuto: češća upotreba rezultira višim stupnjem razumljivosti' (str. 335).

Osim što se autorica dalje bavi stilskim obilježjima kalkova, odnosno pripadnošću kalkova različitim funkcionalnim stilovima (str. 335–343), ona se ukratko dotiče i pitanja norme, kojoj kalkovi nerijetko podliježu (str. 343–348). Kako autorica navodi u sâmom *Zaključku*, '[j]ezična praksa pokazuje da je kalk prihvaćen ako zadovoljava jezične i neke izvanjezične faktore. U jezične faktore prihvatljivosti spada korektna tvorba i semantička prozirnost, a u izvanjezične pravodobna ponuda. Ponuđena rješenja koja ne ispunjavaju te kriterije imaju slabe izgleda da postanu dijelom aktivnoga hrvatskog leksika' (str. 351).

Nakon konciznog *Zaključka* (str. 348–351), autorica daje pregled rječnika i drugih izvora kojima se služila (str. 353–355) i bogatu literaturu od više od 400 bibliografskih jedinica (str. 356–387). Naravno, nakon toga autorica donosi i *Abecedni popis kalkova* s više od 1500 kalkova koje je obradila u knjizi (str. 388–410), in- struktivno *Kazalo pojmova* (str. 411–418) i *Kazalo imena* (str. 419–425) te dva sa- žetka: jedan na hrvatskom, a drugi na engleskom (str. 427–437). Nezaobilazna je i *Bilješka o autorici* koja nudi uistinu iscrpan prikaz dosadašnje autoričine znanstve- ne karijere i njenih raznolikih jezikoslovnih interesa (str. 438–439).

Kako je autorica zaključila u sâmom *Predgovoru* ove monografije, '[p]roblematika dodira hrvatskoga jezika s drugim jezicima zaokupljala je pozor- nost jezikoslovaca i bila predmetom istraživanja sporadično od početka prošlog stoljeća, a naročito u njegovoj drugoj polovici i traje sve do danas. Stoga se može postaviti pitanje što se nova može reći o toj problematici' (str. 11). Međutim, upra- vo je naša autorica uspjela odgovoriti na to pitanje otvorivši nam znanstvena vrata u onaj svijet hrvatskog leksika koji se dosad samo sporedno obrađivao: u svijet kalkova. Budući da ovaj prikaz nije mogao istaknuti sve detalje analizirane monog- rafije, treba naglasiti visoku znanstvenu razinu autoričine argumentacije koja se provlači kroz cijelu knjigu i kojom je uspjela razriješiti mnoge nedoumice u pogle- du identifikacije kalkova. Zbog toga će ova monografija ostati trajni prilog i dopri- nos lingvistici jezičnih dodira te nezaobilazan poticaj za daljnja istraživanja.